

Zondag 28 augustus 2022 De apocriefen (3)

Het Thomasevangelie

Beweging en rust

Inleiding

Het Thomasevangelie is een oeroude tekst gebaseerd op uitspraken toegeschreven aan Jezus. Het is geen lopend verhaal (narratief), zoals we dat gewend zijn in de canonieke evangeliën, maar het betreft zogenaamde ‘logia’, min of meer losse uitspraken. We kunnen ons goed voorstellen dat rondom vergelijkbare uitspraken ooit de bijbelverhalen zijn ontstaan. De dynamiek van Gods Koninkrijk gaat dwars door alles heen, tegelijk is er een fundamentele rust die gepaard gaat met vertrouwen. Dit zijn woorden bestemd om mensen aan het denken te zetten, over de wereld, over zichzelf en over God. Vandaag de derde en laatste dienst waarin een van de apocriefe boeken centraal zal staan.

Thema: Beweging en rust.

Voorganger: ds. Jurjen Zeilstra

Schriftlezing Oude Testament: Ezechiël 1

Tweede Schriftlezing: Kolossenzen 2, 1-3

Lezing Apocriefen: Thomasevangelie, 1-4, 29, 50-51, 58, 67, 70, 77, 83-84, 97 en 113.

Overdenking

Gemeente van Christus,

Als ze u vragen: Wat is het teken van jullie Vader dat in jullie is? Zeg hun: Het is een beweging en een rust.¹

¹ Thomasevangelie, logion 50. De gebruikte vertaling is die van Klijn. Klijn, A.F.J., *De Apocriefen van het Nieuwe Testament. Buitenbijbelse evangeliën, handelingen, brieven en openbaringen*, Kampen 2006, 44-61. Cf. Ruysbeek, E. van, en M. Messing, *Het Evangelie van Thomas*, Deventer 1991.

Een kind valt samen met zichzelf. Het heeft nog geen functies en als het goed is worden er nog geen labels op geplakt. Het mag zichzelf zijn, in ieder geval in de ogen van God. De puurheid die daarbij hoort, heeft een mystieke kant. De verbondenheid van het kind met de moeder en met de vader is genoeg. In de rust die daarbij hoort, kan het kind vrij bewegen en zich ontwikkelen. Het Thomasevangelie bepaalt ons erbij dat het christelijk geloof niet samenvalt met uitleggen en begrijpen en ook niet met voorschriften en ethiek of discussie. Er mag ook een verstillend luisteren zijn en een fascinatie, omdat het gaat om een groot geheim van hemel en aarde samen. Niet de verscheurdheid is bestemd om het leven te bepalen, niet de tegenstellingen, maar de gegeven eenheid in God. Het is tegelijk een beweging en een rust. Die balans hebben wij mensen nodig, zeker in deze verwarrende tijden die door onopgeloste problemen beheerst lijken te worden.

‘Beweging en rust,’ dergelijke en vele andere mooie woorden vinden wij in dit Thomasevangelie. Dat is het bekendste en belangrijkste van de Nieuwtestamentische apocriefen. Het was pas in 1945 dat een volledige tekst van het Thomasevangelie aan het licht kwam. Toen werd bij het Egyptische Nag Hammadi een kruik uit de 4^e eeuw met verschillende documenten door twee boeren gevonden. Het zou toen nog een hele tijd duren voordat teksten uit deze bundel voor een breed publiek toegankelijk werden. Het Thomasevangelie, dat zich in z’n geheel in deze kruik bevond, zou wel eens het oudste evangelie kunnen zijn dat wij kennen. De vier canonieke evangeliën zijn bewerkingen, verhalen opgebouwd, gecomponeerd, rondom uitspraken van Jezus. In het Thomasevangelie vinden we onbewerkte uitspraken, ‘logia’, ook wel ‘chreia’ genoemd, kernwoorden direct toegeschreven aan Jezus zelf, geen verhalen. Jezus is voor de schrijver eenvoudigweg de Levende. Interesse voor zijn aardse leven of Joodse wortels heeft de schrijver niet. Het gaat hem om waarheid en kennis, licht en leven voor God.

Ik denk dat deze woorden het beste tot hun recht komen door ze op te vatten als een soort mantra’s, teksten die je kunt lezen of moet horen, niet eenmaal, maar herhaaldelijk, in alle rust. Het is niet de uitleg waardoor ze gaan spreken. Deze woorden willen spreken vanuit zichzelf, recht tot het hart. Wij doen er goed aan ze te beschouwen als mystieke teksten, die onze aandacht kunnen richten, ons kunnen helpen ons te concentreren. Natuurlijk is het niet zo dat deze woorden als vanzelf samenvallen met de wereld zoals wij die beleven. Er is veel in de wereld dat ze weerspreekt. Toch helpen deze woorden de kern van het leven te herontdekken. Dat is hun wijsheidskracht. Die kracht wordt direct met Jezus in verband gebracht.

Het is dan ook niet omdat ik denk dat ik zo goed weet wat de betekenis van de woorden is dat ik er toch graag kort iets over wil zeggen. Ik hoop dat u zich zelf voelt uitgedaagd het Thomasevangelie nader te onderzoeken. Toch kan het helpen, hoop ik, er iets meer van te weten. Maar dat is dus vandaag meer bedoeld om uw nieuwsgierigheid op te wekken, niet als een uitleg.

Wie Thomasevangelie zegt in Nederland en al helemaal als je in Utrecht hebt gestudeerd, die kan niet om professor Gilles Quispel heen, een wonderlijke man.² Deze hoogleraar Vroege Kerkgeschiedenis, van wie ik als student nog een van zijn laatste serie colleges heb bijgewoond, ging in de jaren vijftig op eigen houtje in Egypte de manuscripten onderzoeken, die bij Nag Hammadi waren ontdekt. De publicatie verliep namelijk verschrikkelijk traag, het

² Cf. Quispel, G., *Het Evangelie van Thomas en de Nederlanden*, Amsterdam/Brussel 1971, 59-80. Churton, T., *Geschiedenis van de gnosis. De kennis van het hart*, Utrecht 1989, 7-17.

was de tijd van de Suezcrisis en er was allerlei rivaliteit en competentiestrijd tussen geleerden en instanties, die de publicatierechten hadden opgeëist. Volgens Quispel werd hij in zijn ijver de teksten openbaar te maken, gesteund door koningin Juliana, die zeer was geïnteresseerd in nieuwe, maar dus eigenlijk juist oude, bronnen van spiritualiteit. Na interventie door het Nederlandse ministerie van buitenlandse zaken kreeg de koppige Quispel in Egypte uiteindelijk zelf toegang tot teksten en maakte hij fotokopieën van het Thomasevangelie, die hij in 1956 het land kon uit smokkelen.³

Over de oorsprong van het Thomasevangelie ontwikkelde Quispel zijn eigen theorie. Die theorie is speculatief en omstreden,⁴ maar de belangrijkste stelling is, dacht ik, wel overeind gebleven: Het zou wat betreft het Thomasevangelie heel goed kunnen gaan om een onafhankelijke traditie waarin een aantal woorden is bewaard dat werkelijk kan terug gaan op de historische Jezus. Probleem daarbij is wel dat de ons overgeleverde Koptische tekst een mogelijk onnauwkeurige vertaling moet zijn van een Grieks origineel. Maar het gebrek aan redactie pleit weer voor een zekere authenticiteit. De uitspraken van Jezus staan los achter elkaar. Er is, behalve spontane associatie, nauwelijks een ordeningsprincipe. Ook de theologische reflectie in de tekst is heel gering, wat opnieuw een argument is voor een laag gehalte aan bewerking. De tekst is vaak raadselachtig. Het lijkt dus te gaan om woorden, heel ongepolijst en puur, zoals ze ooit echt uit de mond van Jezus kunnen hebben geklonken. Een verhalende context ontbreekt, waardoor niet altijd duidelijk is wat er precies wordt bedoeld. Toch kunnen wij ons voorstellen dat wij Jezus horen spreken met gezag, als een wijsheidsleraar. Hij geeft zijn leerlingen aanwijzingen over het leven met God en met elkaar in deze wereld.

Er moeten inderdaad reeds in de 1^e eeuw op basis van uitspraken van Jezus mondelinge spreukenverzamelingen hebben gecirculeerd. Het ligt voor de hand dat men, misschien al na enkele tientallen jaren, de neiging had om deze woorden vast te leggen om ze zo zuiver mogelijk te bewaren voor komende generaties.⁵ Speculatie over Gods precieze bedoeling of over bijvoorbeeld de zin van de kruisdood, ontbreken. Er is een groot vertrouwen in de capaciteit van de mens Gods koninkrijk in de zichtbare werkelijkheid te herkennen, ook al zijn velen daarvoor blind. Zelfkennis is onmisbaar voor mensen die de wereld willen kennen, maar het is ook de weg naar het niet ‘smaken’ van de dood.⁶ Kortom slechts zelfkennis biedt toegang tot het Koninkrijk van God. Wereldwijd is dat koninkrijk toegankelijk, maar de meeste mensen zien er niets van.

Het Thomasevangelie roept op tot bewustwording. Het doet ook een appèl op integere sociale omgang. In deze zin is het, zo oud als het is, heel actueel. Zoveel zaken die absolute aandacht opeisen, zijn dit helemaal niet waard en leiden alleen maar af van de essentie van het bestaan. Maar er is geen binnendoortje naar het Godsrijk. Het is alsof het niet anders kan dan dat een

³ [https://nl.wikipedia.org/wiki/Evangelie_van_Thomas_\(Nag_Hammadi\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Evangelie_van_Thomas_(Nag_Hammadi)).

⁴ De kenner van de gnostiek, Quispel (1916-2006), stelde dat de collectie niet als typisch gnostisch moet worden beschouwd, maar ascetisch-enkratistisch, daarnaast joods-christelijk en hermetisch en zou zijn ontstaan rond 140 na Chr. in het vroegchristelijke vorstendom Edessa in Oost Syrië. Er zijn ook geleerden, o.a. Helmut Koester, die het Thomasevangelie nog veel ouder schatten, ca. 50 na Chr. Voor een kritische bespreking zie: R. Cameron, ‘Thomas, Gospel of’ in: Freedman, D.N. (ed.), *The Anchor Bible Dictionary*, VI, New York/London 1992, 535-540. De meeste geleerden houden tegenwoordig vast aan schriftelijke vastlegging in het Koptisch in de eerste helft van de 2e eeuw.

⁵ Cf. Slavenburg, J. en W.G. Gaudemans, *Nag Hammadi geschriften, I, Jezus van Nazareth en Hermes Trismegistos*, Deventer 1994, 129.

⁶ Thomasevangelie, logia 1, 18 en 19.

mens eerst verliefd moet worden op dit leven, om daarna pas gaandeweg te beseffen hoe kostbaar de eeuwigheid is, alles omwille van een tere balans.

Een heel bijzonder beeld in dit opzicht betreft het Licht. Dat Licht stroomt uit over de wereld als alomvattend leven.⁷ Een geestelijke werkelijkheid rondom de materie. Met dit Licht wordt verbeeld dat er een alternatieve, een geestelijke wijze is om naar het leven te kijken. Als lichtdrager wordt ieder mens die zich werkelijk door dit Licht heeft laten raken zelf mede verantwoordelijk voor de schepping. In het Thomasevangelie ligt het volle accent op het delen in een groot geheim. Het is geen zware opdracht. Het wordt geen ethiek.⁸ Het licht is geen norm. Het is een zegenende aanwezigheid.⁹

Prachtig vind ik het beeld van de vrouw met de kapotte kruik. Gods licht stroomt vrijwel ongemerkt uit over de wereld. De vrouw merkt het zelf niet eens. Pas thuisgekomen merkt zij op wat zij heeft uitgestrooid. Zo mag het gaan met ieder van ons. Wanneer wij het gevoel kunnen hebben onszelf in de wereld te verliezen, hoeft de leegte geen verlies te zijn. Wij hebben iets kostbaars uitgestrooid.

Iedereen heeft waarschijnlijk zijn eigen associaties bij het horen van de woorden. Ik denk dat dit de bedoeling is. Ik word getroffen door de immanentie, de inwoning Gods. God is niet ver. God is hier en nu. Zijn woord is in de wereld uitgezaaid. Zijn Koninkrijk is in ons.¹⁰ Verschillende woorden uit het Thomasevangelie doen mij aan Spinoza denken, in het bijzonder zijn idee dat God overal te vinden is, ja zelfs samenvalt met de natuur. Gods goedheid kan overal gevonden worden. Jezus is overal herkenbaar. Het Koninkrijk begint overal en telkens weer, als je het maar ziet.

Jezus zei: Ik ben het Licht dat boven allen is. Ik ben het Al en het Al is uit mij voortgekomen en het Al komt tot mij. Klooft het hout, ik ben daar. Licht de steen op en jullie zullen mij daar vinden.¹¹

Meer dan de helft van de logia heeft een parallel in de canonieke evangeliën, maar niet één uitspraak is volkomen identiek met een canonieke evangelietekst. Vandaag hebben wij vooral woorden gehoord die niet zo duidelijk verband houden met canonieke evangelieteksten. In de logia die geheel anders zijn en die dus geen parallellen met de canonieke evangeliën kennen stelt Jezus steeds het innerlijk weten boven de uiterlijke zaken, zoals bijvoorbeeld de Joodse wet.¹²

Het is frappant dat Paulus die toch zo goed kan redeneren, in zijn brief aan de Kolossenzen ineens spreekt van Christus als Gods mysterie...

In wie alle schatten van wijsheid en kennis verborgen liggen.¹³

⁷ Emanatie, vgl. de beelden van het zaad en van het zand.

⁸ 'Zonde' speelt geen rol.

⁹ Cf. Cuvelier, F., *Jezus Mysticus. Naar het herontdekte Tomas Evangelie*, Haarlem 1990, 68-69.

¹⁰ Cf. Tolstoj, L., *Het Koninkrijk Gods is in U*, 1894.

¹¹ Thomasevangelie, logion 77.

¹² Slavenburg, *ibidem*, 133.

¹³ Kolossenzen 2,3.

Dit kan geen mensenwijsheid zijn die je iemand even uitlegt. Hier gaat het niet om het verstand. Hier wordt gewezen naar het geheim dat gevierd wordt aan de Tafel van de Heer. Het lichaam van Christus dat hier wordt gedeeld, is een mystiek viereen. Hier wordt uitgedeeld, maar het blijft één. Wij komen van alle kanten, maar in dit geheimenis worden we verenigd tot het levende lichaam van Christus in de wereld. Wij staan op uit de dood.

Een magnifiek mystiek beeld van Gods dynamiek die zich in alle majesteitelijke rust over de aarde ontplooit vind ik in het grote visioen van Ezechiël.¹⁴ Deze profeet aanschouwt Gods grootheid in een machtig beeld dat de aarde vervult. Enorme draaiende raderen omgeven de troon van de allerhoogste. In de Joodse mystieke traditie wordt gesproken van de troonwagen, de *ma'ase merkavah*, de werken van de troonwagen van God. Gods heerlijkheid blijkt niet gebonden aan de tempel van Jeruzalem, maar openbaart zich in den vreemde, in de ballingschap aan de ontheemden bij de stromen van Babel. De werking van Gods gerechtigheid is tegelijk in rust en stopt nooit met bewegen.¹⁵

Als ze u vragen: Wat is het teken van jullie Vader dat in jullie is?
zeg hun: Het is een beweging en een rust.¹⁶

Amen.

Uitzending en zegen

Weest u verzekerd, het licht van de eeuwige, gaat met u mee, in welke omstandigheid u zich ook bevindt, hetzij een tijd van voorspoed, hetzij een tijd vol tegenslag. Voel u gedragen door Gods machtige hand en besef het: Gods Koninkrijk is ook in uw hart gepland.

De Here zegene u en behoede u;
de Here doe zijn aangezicht over u lichten en zij u genadig;
De Heer verheffe zijn aangezicht over u en geve u vrede.

¹⁴ Voor G. Quispel een heel geliefd visioen, waar hij vaak aan refereerde, evenals aan het lied 'Morgenglans der eeuwigheid' van de mysticus Christiaan Knorr von Rosenroth, Lied 213 nieuwe Liedboek.

¹⁵ Vaak refereerde G. Quispel tijdens zijn colleges aan het visioen van Ezechiël. Ook citeerde hij vaak vers 1 van Morgenglans der eeuwigheid, van Chr. Knorr von Rosenroth, Lied 213: Morgenglans der eeuwigheid, / licht aan 't eeuwig licht ontogen, / stel ons deze ochtendtijd / uwe heerlijkheid voor ogen, / en verdrijf door uwe macht / onze nacht!

¹⁶ Thomasevangelie, logion 50.